

İŞARİ TEFSİRDE SEMBOLİZM

SYMBOLISM IN İSHARI TAFSEER

Osman KABAĞÇILI¹

Öz

Bu makale giriş ve diğer üç bölümden oluşur. Giriş bölümünde makalenin yazılış amacı ve işari tefsir yaparken karinenin önemi üzerinde durulur. İşari tefsir ile tasavvufi tefsirin farklılığına dikkat çekilir. Birinci bölümde işari tefsirin kapsamı üzerinde durulur. İkinci bölümde sembolizm kavramının anlamına değinilir. Sembolizmin dar ve geniş anlam olmak üzere iki anlamının olduğuna dikkat çekilir. Üçüncü bölümde sembolizm kullanılarak işari anlamların çıkarılması yöntemleri üzerinde durulur. İşari anlamların çıkarılmasında sembolleşen veya sembolleştirilmek istenen harf, isim ve kavramlara değinilir. Bunlarla ilgili verilen işari anlamlardan örnekler verilerek üzerlerinde değerlendirmeler yapılır. İşari tefsirin sembolizmi kullanarak zengin bir anlam kazanmasına vurgu yapılır. Sembolizm kavramının işari tefsirde dillendirilebilmesi için dar anlamında anlaşılması üzerinde durulur.

Makalenin sonuç bölümünde işari tefsirde önemli olanın ilk bakışta akla gelmeyen derin anlamların ortaya çıkarılması olduğu vurgulanır. Bu derin anlamların çıkarılmasında geniş anlamıyla kullanılan sembolizmden yararlanmanın uygun olduğu belirtilir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İşari Tefsir, Sembolizm, harflerin anlamı,

Abstract

This article consisted of introduction and three chapters. In the introduction the goal of the article and the importance of evidence when doing ishari tafseer have been emphasized. At the same time the differences between ishari tafseer and sufi tafseer were been explored. The first chapter examines the scope of ishari tafseer. The second chapter touches on the meaning of the term of symbolism and calls attention to the two -the strict and broad- sense of symbolism. In the third chapter the methods of unveiling ishari meanings using symbolism have been explored. The letters, nouns and terms which become symbol or are tried to symbolize in unveiling ishari meanings have been examined, too. This issue has been evaluated through exemplifying ishari meanings. The fact that ishari tafseer gains reach meaning by using symbolism was also emphasized. The article also stresses that the term of symbolism should not be understood in the strict sense for using it in ishari tafseer.

In the conclusion it is emphasized that the important point in the ishari tafseer is the unveiling of deep meanings which do not come to mind at first glance. In the conclusion it is also expressed that for unveiling this deep meanings the using of the broad sense symbolism is appropriate.

Key Words: Koran, Ishari Tafseer, Symbolism, The Meaning of Letters

¹Yrd. Doç., Bülent Ecevit Üniversitesi, osmankabakcili@gmail.com

I- Giriş

Bu makalede sembolik yorumların işari tefsirdeki rolünü değerlendireceğiz. Sembolik yorumlar ile işari tefsir hangi ölçüde örtüşmektedir? Sembolik yorumların işari yorumlar ile ayrıştığı noktalar nelerdir? Sembolik yorumlar işari tefsir içinde hangi ölçülerde kabul görür? İşari tefsir ile tasavvufî tefsir aynı mıdır? Makalemizde bu problemlerle ilgili değerlendirmelerde bulunacağız.

İşari tefsir ile tasavvufî tefsir genelde aynı kategoride değerlendirilir. Halbuki bunları ayırmak gerekir. Tasavvufî tefsirde ve işari tefsirde kalbe doğma kavramı kullanılır. Ancak işari tefsirde kalbe doğma belli bir birikimin sonucunda gerçekleşir. Yani kişi bir alanda uzman olmadan kalbine mükemmel anlamların doğmasından bahsetmek pek mümkün değildir. Bu sebeple işari tefsirde karine ön plana çıkmaktadır. Bu karineyi ayete verilen anlamların gizliliklerinde, ayetin bütünlüğünde, lafzın anlamında, harfin ve kelimenin işaretinde, toplumsal kültürde aramak gerekir. Çünkü işari tefsirler incelendiğinde verilen anlamların bir işarete dayandığı görülür. Ancak bir yorum herhangi bir karineye dayanmıyor ve tasavvufî konuları içeriyorsa tasavvufî tefsir içinde değerlendirilebilir. Ancak işari tefsir dar bir konu ile sınırlandırılmaz. Çünkü işari tefsir bir düşüncenin ürünüdür. Yanlış olabilir, kişisel olabilir ama karinesiz değildir. İşari tefsirin karinelerini İslam kültür anlayışının bütünlüğünün içinde aranmak gerekir. İşte bu bağlamda biz bu çalışmamızda işari anlamların verilmesinde sembolizmin etkisi üzerinde duracağız. Diğer bir ifade ile sembolizmin işari tefsir ile örtüştüğü noktalara dikkat çekeceğiz.

II- İşari Tefsirin Tanımı

İşari tefsirin birçok farklı tanımı yapılmaktadır. Bunun sebebi işari tefsirin sınırlarının çizilememesidir. Bazı müfessirler işari tefsiri tasavvufla sınırlandırdığı için işari tefsiri de tasavvufî konular ile sınırlayarak tanımlamaktadır. Tasavvuf, nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır. Dolayısıyla her iki kısmın görüşlerine uygun olarak iki çeşit tasavvufî tefsir metodu gelişmiştir. Birine "Nazarî Tasavvufî Tefsir" diğeri de "İşarî Tasavvufî Tefsir" denilmektedir.²

İşarî Tasavvufî Tefsir, zahir manası ile bağdaştırılabilen, sulûk erbabının bilebileceği bir takım anlamlara ve işaretlere göre Kur'an'ı tefsir etmektir. Bunda sûfnin birtakım peşin fikirleri yoktur. Bulunduğu makamda kendisine doğan ilham ve işaretlere göre ayetleri

² Ateş, Süleyman, **Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri**, İstanbul, 1969 s. 13.

anlamlandırmaya çalışır.³ Bu anlamlandırmalar zahir ilim ehlinin pek ilgilenmediği tasavvufi hal ve makamlara yöneliktir. Bu sebeple bu tür yorumlara işari tefsirin bir bölümü olarak tasavvufi tefsir denilmesi daha uygundur.

Yukarıdaki tanımda işari tefsirin tasavvufi işari tefsir şeklinde sınırlandırıldığı görülmektedir. Halbuki işari tefsiri tasavvufi diye sınırlandırmaya gerek yoktur. Çünkü Kur'an'ın engin anlamlarına farklı açılardan yaklaşarak işari yorumlar ile ulaşmak mümkündür. Bu sebeple işari tefsirin kapsama alanını genişleterek şöyle tanımlamak mümkündür: İşari Tefsir: Ayetlerde bulunan bir takım işaretlerden hareket ederek zahir anlamı aşip zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan anlamlar ile Kur'an'ı tefsir etmektir. Daha açık bir ifade ile Allah'ın Kur'an'ı anlamaya gayret eden ilim ehli kişilerin görüş ufuklarını ilham ve fetih yolu ile aydınlatması ve Kur'an-ı Kerim'in inceliklerini kavrayabilmeleri sebebiyle ayetleri zahirine uygun düşecek şekilde ama ilk bakışta akla gelmeyen anlamlarla tefsir etmeleridir.⁴

Fıkıh Usulünde kullanılan “işaretin delaleti” kavramının karşılığı işari tefsirde “işâri yorum” olarak kullanılır. Bu şekil işari anlamlar ile yapılan Kur'an tefsirini işari tefsir olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak fikhî tefsirler işari tefsir gibi geniş bir alana sahip değildir. Çünkü fikhî tefsirler İslam Hukuk Usulünün hassas usullerine bağlı kalmak zorundadır. Çünkü ayetlerden çıkarılan hükümlerin bağlayıcılığı vardır.

Bu tanımlar açısından işari tefsire baktığımızda işari tefsirin alanının çok daha geniş olduğu görülecektir. İşari tefsirin kapsamına tasavvufi konular girdiği gibi toplumsal ve psikolojik konular da girer. Yani tasavvufi tefsir bazı yönleri ile işari tefsirin içinde yer alır. İşari tefsirde önemli olan Kur'an'dan kaynaklanan feyzi yakalaya bilmektir. Kuşeyri'nin Letaifu'l-İşarat, İsmail Hakkı Bursevi'nin Ruhul Beyan, Âlusi'nin Ruhul-Meani isimli tefsirleri incelendiğinde benim burada vurguladığım konuların örneklerini bu tefsirlerde bulmak mümkündür. Aksi halde özellikle Letaifu'l-İşarat'ı işari tefsir kabul etmemek gerekir. Halbuki işari tefsir denildiğinde isminden de anlaşıldığı gibi akla ilk gelen tefsir budur. Bu makalede işari tefsir kavramını bu tanım çerçevesinde kullandığıma dikkat çekmek isterim.

³ Zehebî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Dâru'l- Erkam, Beyrut ts. III, 18; Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, **Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l- Kur'ân**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1996, I, 546; Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ank. 1988, II, 9; Ateş, a.g.e, s.13.

⁴ ez-Zehbî, a.g.e, II, 352; Zerkânî, a.g.e, I, 546; Ateş, a.g.e, s. 13; Ateş, Süleyman, **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara 1974, s. 19; İşari Tefsirin Tanımı İçin bkz. Kabakçılı, Osman, **Yöntem ve İçerik Açısından Kuşeyri'nin Letaifu'l-İşaratı**, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 20002; Ay, Mahmut, **“İşari Tefsiri Yeniden Düşünmek”**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 24, İstanbul 2011.

III- Sembolizmin Tanımı

Sembol kavramı değişik kavramlarla ifade edilmektedir. “Remiz, alem, misal, timsal, alamet karşılığında kullanılan sembol,⁵ duyularla algılanamayan bir şeyi belirten somut şey, duyu organlarıyla idraki imkansız bir şeyi, tabii bir münasebet yoluyla hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas şey yahut işarettir.”⁶ “Sembol bir çağrışımdan doğar dini ve büyümlü bir şey ortaya koyar.”⁷ “İnsan düşüncesinde görünemeyen bazı şeyleri, onunla ilişkisi nispetinde görülebilir şekilde tasvir edilen şeylere sembol denir.”⁸ “İnsan, duygu ve düşüncelerini çoğunlukla doğrudan ve herkesin anlayabileceği bir dille ifade ederken, kimi zaman örtülü ve görünenin ötesinde anlamlar taşıyan bir tarza yönelmektedir.”⁹ Bu tanım sembolizmin dar anlamını kısmen ifade etmektedir. “Hazır olmayan veya idraki imkânsız bulunan herhangi bir şeyi, tabii bir nispetle zihne davet eden her şahsi alamete sembol denildiği gibi, asli amellere, itikatların düsturlarına ve dini kanunlara da sembol denilmiştir.”¹⁰ Bu tanımın birinci kısmı sembolizmin geniş anlamına kısmen işaret eder. Sembol fikrin en güzel ve muhtevalı ifadesi, fikrin en manalı şekilde ortaya konulmasıdır.¹¹ Bu şekilde sembolizm konusunda birçok farklı tarifler yapılmıştır. Sembolizm kavramı dar anlamı ve geniş anlamıyla iki yönden ele alınabilir. Dar anlamıyla sembolizm kavramların yerine herkesin anlamayacağı gizli ikinci bir anlamın kullanılmasıdır.¹² Bu bağlamda dolaylı bir iletişim biçimini ifade eder. Bununla bir şeyin söylenerek, başka bir şeyin kastedilmesi ifade edilir. Bu da genel anlamın dışında daha derin manaları içeren, sıradan insanın anlayamadığı başka bir anlam demektir. Dar anlamıyla sembolizmi işari tefsire uygulamak Kur’an’ın özüne uygun değildir. Bu anlamda Kur’an’ın sembolizmi içerdiğini söylemek

⁵ Tuğlacı, Pars Okyanus, İstanbul 1972, V, 2538; Dictionnaire Larousse, Milliyet Yayınları, 1994, VI, 2103.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Kardaş, Rıza, “Sembol” maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara, 1980, XXVIII/417, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, “Sembol” maddesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, IX/3495; Kılıç, Sadık, **İslam’da Sembolik Dil**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995; Kılıç, Sadık, **Kur’an Sembolizmi**, Ankara 1991; Yeşil Yurt, Temel, “**Teolojik Söylemde Sembolik Ögelerin Yeri**”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 4, Elazığ 1999; Atasağun, Galip, “**Sembol ve Sembolizm**”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 7, Konya 1997; Uluç, Tahir, “**İbn Arabî’de Mistik Sembolizm**” Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Konya 2006/1, s. 147; Pierre Lori, “**İbn Arabî’nin Eserlerinde Dil ve Harfler Sembolizmi**” Çeviri, M. Mustafa Çakmaklıoğlu, Bilimname, 2006/1, s. 173.

⁷ **Meydan Larousse**, “Sembol” maddesi, MeydanYayın Evi, İstanbul 1973, XI,166.

⁸ William Benton, “**Symbol**” maddesi, Encyclopedia Britannica, Chicago-London, 1965, XXI/701.

⁹ Aydeniz, Hüsnü, “**Dinî Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım**” Ekev Akademi Dergisi, sayı 48, 2011, s.75.

¹⁰ Çankı, Mustafa Namık, **Büyük Felsefe Lugatı**, İstanbul 1958, III,277.

¹¹ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “Sembolizm” Dergah Yayınları, İstanbul 1990, VII,510.

¹² Bkz. Hançerlioğlu, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, s. 95.

birçok sıkıntı doğurur. Kur'an'da bir harfin veya kelimenin her geçtiği yerde sembolik belli bir anlam ile ifade edilmesi veya herkesin anlayamayacağı şifreleri içerdiğini iddia etmek uygun değildir. Bu şekil şifrelelendirmeler yapmak ve Kur'an'ın gizli anlamlarının olduğunu ifade etmek biz "***Biz onu akıl erdiresiniz diye arapça bir Kur'an olarak indirdik***"¹³ ayetine muhalif düşer.

Sembolizm geniş anlamında değerlendirildiğinde birçok kavram sembolizmin içinde yer almaktadır. Geniş anlamıyla sembolizm bir metot olarak sadece sembolleri kullanmaz. Geniş anlamı ile sembolik dilde mecazlar, analogiler, kıssalar ve sembolik kelimeler kullanılır. Din, mitoloji ve sanat gibi temsilî sembollerin geçerli olduğu alanlarda sembolizm söz konusu olduğunda, sembolizmin kullandığı malzemeler son derece zengindir. İşaretler, renkler, sesler, mecaz, mesel, kıssa, teşbih gibi dilsel anlatım biçimleri kullanılır. Bu anlamıyla sembolizm dilsel öğelerde geniş bir anlam dünyasına sahiptir. Mesela, Türk edebiyatında Ahmet Haşim hüznü güneşin batışı ve sonbahar ile sembolleştirir.¹⁴ Bu sebeple sembolizmi geniş anlamı ile anladığımızda işari yorumlarda sembolizm örneklerini görmek mümkündür.

IV- Sembolizmi Kullanarak İşari Anlamlar Çıkarma Yöntemleri

Sembolizm işari tefsirde farklı boyutlarda kullanılmaktadır. Sembolizmin kullanılışı bazen harfler üzerinde bazen doğadaki varlıklar üzerinde görülür. Kur'an'ı kerimde geçen isimler veya İslami kavramlar birçok kez sembolizme uygun olarak yorumlanmaktadır. Yani bu kavramların bazı manaları sembolize edildiği kabul edilmektedir. Bu durumda Kur'an üzerinde daha fazla düşünülmesine imkan sunar.

1- Harflere Sembolik Anlamlar Yükleme

Sembolik anlam çıkarmalarda harflere değişik manalar yüklenmektedir. Ancak çoğu zaman harflere yüklenen anlamların bu harflerde bulunduğu dair dilin çağrıştırdığı bir delil yoktur. Harflerin değişik konularından hareket edilerek harflere bu anlamlar yüklenmektedir. Bu anlamların o harflerde olduğundan hareketle başka varsayımlara ulaşılır. Bu bağlamda en çok üzerinde durulan harfler vav, nun ve hurufu mukataa olarak isimlendirilen harflerdir. Bu harflerden hareketle bazen batını yorumlara, ebcet ve cifir hesabına ulaşılır. Ancak ebcet hesabı zamanla bir disiplin haline geldiği için harflerin sayısal değerleri bazı eserlerde tarih düşmek amacıyla da kullanılmıştır. Bu sebeple Osmanlı

¹³ Yusuf, 12/2.

¹⁴ Bkz. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Sembolizm" maddesi, VII, 510.

kültürünün anlaşılmasında bu harflerin ifade ettiği sayı değerlerini bilmek tarihi açıdan önem arz etmektedir.¹⁵

Harflere bazı anlam ve sayı değerleri yükleyerek Kur'an'ı anlamaya çalışmak ise Kur'an'ın tahrif edilmesinden başka hiçbir anlama gelmez. Bu şekil yapılan yorumların işari anlam ile ilgisi yoktur. Ancak işari tefsirlerde belirtilen “elif” Allah’ı, “mim” Muhammedi, “lam” Cebraili çağrıştırır ifadesi, bunların kesin olarak o anlamlara geldiğini ifade etmez. Halkın anlayamadığı deruni manalar içerdiği anlamına da gelmez. Bu ifade “bu harfler üzerinde düşünen bir kişinin aklına bu manalar gelebilir” anlamındadır.

2- Üzerinde Yorum Yapılan Hurufu Mukataa Harflerine Örnekler

İşari yorum en çok hurufu mukataa harfleri üzerinde yapılmaktadır. Bu sebeple bu harflerden elif ve vav harfleri üzerinde yapılan yorumları örnek olarak sunacağız.

a- Elif Harfinin Anlamları

Elif harfi şekliyle, yazılışıyla ve anlamı ile müfessirler için esin kaynağı olur. Bu harfin yalnız başına dimdik duruşuyla ilgili ilgili yorumlar yapılır. Elif harfi bu duruşu sebebiyle müstağni olmayı yani hiçbir şeye muhtaç olmamayı temsil eder. O diğer harflere birleşmezken diğer harfler ona bitişir. Onun bu durumu diğer harflerin ona muhtaç oluşunu anlatır. Buradan hareket ile diğer varlıkların Allah’a muhtaç oluşu akla gelir. Elif harfi bu yorum ile Allah’ın samed yani hiçbir şeye muhtaç olmaması sıfatına işaret eder. Elif harfinin diğer harflerden soyutlanması kalbin ağıyardan temizlenmesi anlamını da içerir ki bu durumda elif harfi kalbi temsil eder.¹⁶

b- Vav Harfinin Anlamları

Vav harfi kendisine birçok anlamlar yüklenen harflerden biridir. Tarihi süreç içinde tasavvufi düşüncede Allah hüve zamiri ile dillendirilmiştir. Hüve zamirindeki vav harfine Allah’ı temsil anlamı yüklenmiştir. Vav harfine Allah’ı temsilinin yanında Allah’ın gücünü yansıtan anlamlar da yüklenmiştir. Mesela vav harfinin şekli ana rahmindeki ceninin duruşuna ve Allah’ın azameti karşısında secde eden insanın haline benzetilmiştir.

Vav harfinin bacağı uzun yazılarak elif harfine benzetilir. Böylece Allah’ın birliğine vurgu yapılır. Bu harfin bacağının yazılmasındaki uzunluk ve güzellik kulun Allah yolundaki

¹⁵ Bkz. Doğanay, Aziz, “Tuhfe-’i Hattatin’de Ebcedle Vefat Bildiren İfadeler” Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı 34, Yıl, 2007. s. 138-164.

¹⁶ Kuşeyri, Abdu’l-Kerim Hevazin, **Letaifu’l-İşarat**: Tefsiru Sûfiyyu’l-Kâmil li’l-Kur’ani’l-Kerim, el-Heyetü’l-Misriyyetü’l-Amme, Kahire 1981; I, 9.

uzunluğunu ve güzelliğini de temsil eder. Vav harflerinin iç içe karşılıklı yazılması Arapçadaki hüve lafzına benzetilerek Allah'ı temsil eder. Tek başına değil de iki harf birleşerek Allah'ı temsil etmesi tevazua işaret eder. Osmanlı sarayındaki hünkar mahfilinin kapısının üzerine bu sembol çizilmiştir. Aynı zamanda kapının yüksekliği insan boyundan çok alçak yapılarak temsili olarak saraya girerken padişahın Allah'ın huzurunda secde etmesi vurgulanmaktadır.

Bursa'daki Ulu Cami vav harfinin süslemeleriyle ün salmıştır. Bu camiye girenlerin ilk dikkatini çekecek hususlardan biri vav harfidir.

Ancak bu harfe bu anlamlar yüklenirken bazı işaretlerden hareket edilmiştir. Bunların bazısının kaynağını Kur'an ayetleri oluştururken bazısını da hadisler desteklemektedir. Bu işari yorumlar bir milletin içine sindirdiği din anlayışının semboller şeklinde yazıya ve sanata aksetmesinin sonucudur. Bu inceliklerin görsellikten öteye ulaşması, bu harflerde sembolleştirilen anlamların bilinmesiyle önem kazanmaktadır.

Kasem vavı ile başlayan sürelerin birçoğunda Allah'ın birliğine ve azametine yemin edildiği görülmektedir. Birçok kısa sürenin başında ısrarla vav harfi kullanılmıştır. Kur'an ile hemhal olan ecdat bu harfteki vurguyu keşfederek bunu nakış olarak tablolara işlemiştir. Sadece harfi işlemekle kalmayarak minberlerin üzerine bu harf ile yemin edilen güneş, ay ve yıldız gibi sembolleri de işleyerek adeta camileri sembolik olarak ayetler ile süslemişlerdir. Bu süslemelerin örneklerini Bursa Ulu Camide görmek mümkündür. Çünkü Ulu Caminin duvarları vav harfi ve ayete'l-kürsî ile süslenirken minberi güneş ve gezegen sembolleri ile süslenmiştir. Böyle bir süsleme sanatı diğer bir ifade ile işari bir tefsirdir. Çünkü Kur'an'ın açıklaması duvarlarda ve minberde sembollerle ifade edilir.

3- Doğadaki Varlıklara Anlamlar Yükleme

Kur'andaki kavramlar ve ifadeler doğadaki varlıklar ile özdeşleştirilerek bu varlıklara bazı anlamlar yüklenmektedir. Bu sebeple bazen varlık Kur'anî kavramı akla getirmektedir.

İşari manada selvi ağacına bakan bir kişi bu ağacı gördüğünde Allah'ın birliğini aklına getirebilir. Akan nehrin şırıltısını Allah diyerek ses çıkarmaya benzetebilir. Yani su sesi kula Allah'ı hatırlatabilir. Aynı şekilde elif harfini görmek de akla Allah'ı çağırabilir. Burada Kur'an'daki bir harf ve ayetin varlıkta sembolize edilmesinin örneğini görmekteyiz. Elif harfi selvi ağacı ile sembolleşerek Allah'ın birliğini temsil eder. Selvi ağacına bu gözle bakanlar ondaki bu ince anlamı okuyabilir. Buradan hareket ile cami ve mezarlıklara bu ağacın dikilmesinin sebebinin bu olacağı düşüncesine de varılabilir.

Su sesinin Allah'ı hatırlatmasıyla ilgili bir anekdot aktarmak istiyorum. Bursa'daki Ulu Cami, Yeşil ve Muradiye camilerinin içinde şadırvan bulunmaktadır. Bu şadırvanların yapılış amacı olarak farklı bilgiler aktarılır. Yeşil ve Muradiye camilerindeki şadırvanlar için şöyle denilir: “Önceleri önemli kararlar camide alınırdı. Caminin içine bu şadırvanlar yapılarak şadırvanların çıkardığı su sesi ile konuşulanların başkaları tarafından duyulması engellenirdi.” Ulu Camideki şadırvan için ise şu hikâyeye anlatılır: Ulu Caminin inşası sırasında cami için tahsis edilen alanın ortasında arsası bulunan bir kişi burayı satmaya razı olmaz. Sahibinin rızası olmadan alınan bir yerde namaz kılmanın caiz olmayacağı gerekçesi ile caminin ortasındaki bu alan şadırvan olarak yapılır ve üzeri pencereler ile çevrili bir kubbe ile örtülür. Ancak benim kanaatime göre, buraya şadırvanın yapılmasının sebebi caminin aydınlatılmasını sağlamaya yönelik mimari bir uygulamadır. Bir Arap turiste bu hikâyeyi anlattığımda bana (“la” “la”) hayır hayır diyerek şu ayeti okudu “ *Yerde ve gökte ne varsa Allah'ı tesbih eder.*”¹⁷ Şadırvanda akan suyun Allah'ı tesbih ettiğini ve ona Allah'ı hatırlattığını vurguladı. Aynı olay kişilere farklı ufuk açıları açabilir. Mimari bir yapının birçok yönden farklı hakikatlere işaret etmesi mümkündür. Aynı mimari yapıyı inceleyenlerin farklı noktalardan yorum yapmasına kimse bir şey diyemez. Bunun gibi Kur'an'ı okuyan kişinin farklı şekillerde Kur'an'dan esinlenmesi mümkündür. Bu anlam zenginliğine bir şey demeye gerek yok. Ancak Kur'an'ın özüne ve temel mesajlarına aykırı olmamalıdır.

Sema, güneş, ay ve yıldız gibi kavramlar Kur'an da önemli bir yer tutar. Bu sebeple bu kavramlar işari tefsirde Kur'anî anlamlarla özdeş hale gelerek derunî anlamlar ile yorumlanmaktadır. Bu kavramların sembolik anlamları birçok yönden ele alınır. Bunların Allah'ın varlığının delilleri olduğuna sık sık vurgu yapılır.¹⁸ Hatta Ulu caminin minberine güneş resimlerinin işlenişi bu düşünceden kaynaklanmış olmalıdır. Bunun sırrı üzerinde hala düşünülmektedir.

İşari anlamda sema ruh, yeryüzü gölge, arş kalp gibi anlamlar ile yorumlanır. Mesela, İbn Arabî En'am süresi 76. ayette geçen “gecenin kaplaması” ifadesini cismani tabiatın karanlığının kaplaması olarak yorumlar. Aynı ayette geçen “yıldız” kavramını insanın nefsanî bedenine benzetir. Güneş kavramını ruh olarak açıklar. Bu kavramlar ışığında cismaniyetten nefsaniyete, nefsaniyetten ruhaniyete yükselişe dair açıklamalarda bulunur. Tevhide

¹⁷ Cuma, 62/1.

¹⁸ Fussilet, 41/37.

ulaşıldığında bedeni ve ruhu görmeyi şirk olarak değerlendirir.¹⁹ Bu ayetin yorumunda İbn Arabî'nin tevhit anlayışını da iyi bir şekilde anlamak mümkündür. Bedenin nefse dönmesinde Allah'ın muhyi sıfatının yansımalarına işaret eder.

İbn Arabî, En'am süresi 96. ayette geçen gece kavramını nefse, güneş kavramını ruha, ay kavramını kalbe, yıldızlar kavramını hislere benzeterek kalbi hallere yönelik işari anlamlar çıkarmaktadır. Bu ayetin yorumunda kalbin ruhun etkisiyle nefsin karanlığından ve kesafetinden çıkarılmasına değinir.²⁰

4- İsimlere Sembolik Anlamlar Yüklemek

Kavramları ve isimleri bağlamından koparıp, olağan ve tabii dünyadan tamamen tecrit ederek soyut bir anlam takdim etmeye çalışmak sembolizmin ifrata vardırılmış halidir. Bu durumda mevcut dini kavramların ve isimlerin anlaşılması imkânı neredeyse ortadan kalkmaktadır. Böyle bir durumda sembole yüklenen anlam ile kavram ve isim arasındaki ilgi ve münasebet tamamen kopmaktadır.

Bazı işari tefsirlerde Kur'an'da geçen isimler ve kavramlar belli bir kavram ile eşleştirilmekte ve bu isim veya kavramın her geçtiği yerde işaret edilen kavram ile anlamlandırılmaktadır. Mesela, İbn Arabî, Hz Musa kıssasını yorumlarken Hz Musa'ya kalp anlamı yüklemektedir. Bu ismin geçtiği yerlerde Musa ismini kalp olarak anlamlandırmaktadır. Aynı şekilde bu kıssa da geçen kavga eden iki kişiden birine heva diğerine kalp anlamı yüklemektedir.²¹ Bu değerlendirme işari tefsir yöntemiyle değerlendirildiğinde Hz Musa'ya kalp anlamı verilmesini çağrıştıran bizim fark edebildiğimiz hiçbir karine yoktur. Ancak kavga eden iki kişinin birinin kalbe diğerinin hevaya yorulması gayet ince bir Kur'an yorumudur. Çünkü kötülüğün hevadan iyiliğin ise iyi duygulardan kaynaklandığı herkes tarafından bilinir. Hz İbrahim ve Hz Şuayb'e ruh, Hz Musa'ya kalp, Hz Harun'a akıl²², Hz. Süleyman'a kalp, Hz. Davud'a ruh²³ anlamı, İsrail oğullarına ezilmiş ruhani kuvvet, Firavuna nefsi emmare²⁴ anlamı yüklemek izahı güç yorumlardır. Burada Hz İbrahim'e ve Hz Şuayip'e ruh, Hz Musa'ya kalp, Hz Harun'a akıl anlamları yüklenirken bu

¹⁹ İbn Arabî, Muhyiddin, **Tefsiri İbn Arabî**, (Hazin Tefsirinin Kenarında) Yayına hazırlayan Hasan Hilmi ve Muhammed Hasan Cemali Halebî, 1317, II, 36.

²⁰ İbn Arabî, a.g.e, II, 45.

²¹ İbn Arabî, a.g.e, III, 484.

²² İbn Arabî, a.g.e, III, 275.

²³ İbn Arabî, a.g.e, III, 458.

²⁴ İbn Arabî, a.g.e, III, 457.

ayrım neye göre yapıldığı belirsizdir. Ancak Firavunu nefis olarak lanse etmek yerine onda nefsanî özellikleri öne çıkarmak işari tefsir açısından uygun ve güzel bir değerlendirme olur. Zaten zahir tefsirde de Firavun zikredildiği zaman akla zulüm gibi nefsanî şeyler gelir. İbn Arabî “*Rab Hz Musa’ya seslendi*”²⁵ ayetinin yorumunda Musa kavramını eğitilmiş kalp şeklinde yorumlamaktadır.²⁶ Buradaki yoruma karine getirmek kısmen kolaydır. Çünkü vahyin kalbe ilka edildiği düşünülebilir. Ancak bu düşünce bile zahir anlam ile çelişme ihtimali içermektedir. Çünkü ayetin zahir anlamı bir duyma olayını da hissettirmektedir. Ancak vahyin anlaşılması açısından vahyin kalbe ilka edilmesi uygun düşebilir.

İbn Arabî Hz Yusuf ve kardeşleriyle ilgili kıssayı açıklarken Hz Yusuf’un kardeşlerini nefsanî duyguların sembolü olarak yorumlar.²⁷ Bu yorum ayetin zahiri ile uyumlu bir değerlendirmedir. Çünkü Kur’an’da anlatılan kıssaya göre onların sergilediği davranışlar buna işaret etmektedir.

Kur’an kıssalarından öğüt verici sonuçlara götüren işari anlamlar çıkarılabilir. Ancak kıssanın gerçekliğini şüpheye düşürecek sembolik anlamlara yönelmek doğru bir yaklaşım değildir.

5- Kavramlara Sembolik Anlamlar Yükleme

İşari tefsirlerde bazen Kur’an’da geçen kavramların farklı anlamlar yüklenerek açıklandığı görülmektedir. Kavramlara bir karineye dayanarak belli bir anlam yüklemek işari tefsir kapsamında değerlendirilebilir. Ancak bir karineye dayanmadan ve kavramın her geçtiği yerde aynı anlamı vermek işari tefsirin sınırlarını zorlayan bir yorum biçimidir.

Bakara süresinde 158. ayette geçen Safa ve Merve kavramlarından Safa’nın kalbe, Merve’nin ise nefse işaret ettiği söylenir. Bunu ilk dillendiren Sülemî’dir.²⁸ Aynı yorum İbn Arabî tarafından da yapılmaktadır.²⁹ Bu tür yorumlar ile bu kavramlara sembolik anlamlar yüklenmeye çalışılmıştır. Ancak bu tür kavramlar sembolleştirilmeden de işari anlamlar ile açıklanabilir. Bu kutsal mekânların tecelli nurlarının yansıdığı yerler olarak sunulması ve müşahede nurları ile dolu olmasından bahsetmek buraların kutsiyetini öne çıkarmak adına işari tefsir açısından uygun yorumlardır.

²⁵ Şuara, 26/10.

²⁶ İbn Arabî, a.g.e, III, 431.

²⁷ İbn Arabî, a.g.e, III, 6.

²⁸ Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed İbn Hüseyin İbn Musa el-Ezdî, **Hakaiku’t-Tefsir**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 20001, I, s. 69.

²⁹ İbn Arabî, a.g.e, I, cüz 1, s.140.

İbn Arabî Bakara süresi 196. ayette geçen hac kavramını zatın birliği olarak anlamlandırırken umre kavramını sıfatların birliği olarak yorumlamaktadır.³⁰ Hacı ve umreyi bu şekil isimlendirmek ve umrede sıfatların birliğini Hacda zatın birliğini görme ayırımına götüreceği herhangi bir karine bulmak imkânsız gibi görünmektedir. Halbuki Kuşeyrî bu kavramları yorumlarken Hakkın beytine dolayısıyla Hakka yönelme olarak ayeti açıklar³¹ ki böyle bir yorum Kur'an'ın özüne uygundur.

İbn Arabî teyemmüm ayetinde (4/43) geçen “su” kavramını ilim ile açıklanmaktadır.³² Aynı şekilde En'am süresinde geçen “Allah gökten su indirir”³³ ayetindeki su kavramına da “yakîn ilmi” anlamını verir.³⁴ İbn Arabî'nin bu kavramı bu şekil anlamlandırması su kavramını ilim kavramının sembolü kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.

Bursevî 4/43. ayette geçen namaz kavramını miraç kavramı ile açıklar. Hatta secdeden sonra yapılan teşehhüde de işaret ederek teşehhüdün sembolik olarak Allah'ı müşahade olduğuna değinir.³⁵ Teşehhüd miktarı oturmanın böyle ince bir anlam ile yorumlanması insanı hayran bırakan bir değerlendirmedir. Namazdaki teşehhüdün derinliği ancak böyle anlatılabilir. Namaz ibadeti öğretilirken iki secde arasında oturmanın gerekliliğine herkes değinir. Ancak onun Allah ile yüz yüze gelmek olduğuna sembolik olarak Allah'a doğru bir bakış olduğuna değinilerek bu oturuşun sembolik olarak ifade ettiği anlamın önemi ve derinliği üzerinde pek durulmaz. Halbuki bu oturuşun neyi sembolize ettiği üzerinde özellikle durulmalıdır ki kılınan namazda huzur bulunsun.

Sarhoş kavramı Allah aşkından sarhoş olmak şeklinde anlaşılabilir Nisa süresi 43. ayet bu bağlamda açıklanmaktadır. Sarhoş kavramından böyle zıt bir anlamı çıkarmak ne kadar uygun olduğu konusunda düşünmek gerekir. Ancak bu yaklaşım edebi şiirlere kadar sirayet etmiş olan bir konudur. Şarap ve sarhoş kavramları bu bağlamda anlamlarının zıddında çok sık kullanılmıştır. Hatta bu durum edebiyatta tasavvuf edebiyatı ekolünü oluşturur.

Bursevî ise sarhoş kavramına kelimenin anlamından ve ayetin devamından hareket ederek işari anlamlar verir. Dünya sevgisi ile kalbin mala ve benzeri şeye bağlanarak gaflet içinde olmaması gerektiğine değinir. Kulun tekbir alırken en büyük olanın Allah olduğunun

³⁰ İbn Arabî, a.g.e, I, cüz 1, s.165.

³¹ Kuşeyrî, a.g.e, I, 187.

³² İbn Arabî, a.g.e, I, cüz 2, s.16.

³³ Enfal, 8/11.

³⁴ İbn Arabî, a.g.e, II, 178.

³⁵ Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa, **Ruhu'l-Beyan**, Daru'l-Fikr, Beyrut trs. II, 214.

farkında olarak tekbir alması gerektiğini aksi halde Allah'ın tevhit sıfatına şirk karıştıracağına işaret eder.³⁶

İbn Arabî En'am süresi 95. ayette geçen habbe (çekirdek) kavramına kalp çekirdeği, neva (nutfe) kavramına nefsin nüvesi anlamı vererek ruhun etkisi ile kalbin marifetle, kalbin etkisiyle de nefsin ahlaki boyut ile aydınlanmasından bahseder.³⁷ Habbe kavramına kalp çekirdeği anlamını ilk olarak İbn Ata kullanmaktadır. Sülemî tefsirinde bu anlamı ondan nakleder.³⁸

Kur'an'daki kavramlara derinlik kazandıran, onların ifade ettiği anlamın önemini anlatan işari yorumlar yapmak bu kavramların değerini artırır. Ancak kavramların içermediği anlamlar ile yorumlanması bu kavramların anlamlarının buharlaşarak zamanla kaybolmasına sebep olabilir. Bu sebeple asıl anlamdan uzaklaştıran işari yorumlardan sakınmak gerekir.

Sonuç

İşari tefsiri tasavvuf ile sınırlandırmaya gerek yoktur. Çünkü işari tefsirin içinde tasavvufi, ahlaki, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere birçok konuya değinmek mümkündür.

Sembolizm geniş anlamı ile anlaşıldığında işari tefsir ile örtüşmektedir. Ancak dar anlamı ile yani kavramların zahir anlamının dışında bir anlamı olduğunu iddia ederek bir kavrama karinesiz olarak anlamlar yüklemenin işari tefsir ile ilgisi yoktur. İşari tefsirde önemli olan anlamdan hareket ederek Kur'an'ın özüne uygun derin anlamları anlayışlara sunmaktır. Bu yorumu okuyan kişi gerçekten ne güzel anlam benim aklıma niye gelmedi diye iç geçirmelidir. Kur'an'a verilen işari anlamlar ile insanlara maddi ve manevi yönden ufuklar açılmalıdır. Ancak bu işari anlamların mutlak doğrular olduğu ve değişmeyeceği veya bu düşünceden vaz geçilmeyeceği iddia edilmemelidir.

Kur'an'daki isimlere işari anlamlar vererek Kur'an'ın zahir anlamı buharlaştırılmamalıdır. Zahir anlamın her daim isimle iç içe olduğu belirtilmelidir. Kur'an'ın zahir anlamından kaçılmamalıdır. Anlaşılması güç olan bazı Kur'anî kıssalar mucize kavramı içinde değerlendirilmelidir.

³⁶ Bursevî, a.g.e, II, 213.

³⁷ İbn Arabî, a.g.e, II, 44.

³⁸ Sülemî, a.g.e, I, 209.

Kaynakça

- Atasağun**, Galip, “*Sembol ve Sembolizm*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 7, Konya1997.
- Ateş**, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul, 1969.
- **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara 1974.
- Ay**, Mahmut, *İşari Tefsiri Yeniden Düşünmek*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 24, İstanbul 2011.
- Bursevi**, İsmail Hakkı b. Mustafa, **Ruhu'l-Beyan**, Daru'l-Fikr, Beyrut, trs.
- Cerrahoğlu**, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1988.
- Dictionnaire Larousse**, Milliyet Yayınları, 1994.
- Doğanay**, Aziz, “**Tuhfe-i Hattatin’de Ebcedle Vefat Bildiren İfadeler**” Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı 34, Yıl, 2007.
- Hançerlioğlu**, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000.
- Kabakçılı**, Osman, *Yöntem ve İçerik Açısından Kuşeyri’nin Letaifu’l-İşaratı*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 20002.
- Kardaş**, Rıza, “*Sembol*” Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara 1980.
- Kılıç**, Sadık, *İslam’da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- *Kur’an Sembolizmi*, Ankara 199.
- Kuşeyri**, Abdu’l-Kerim Hevazin, **Letaifu’l-İşarat**: Tefsiru Sûfiyyu’l-Kâmil li’l-Kur’ani’l-Kerim, el-Heyetü’l-Mısriyyetü’l-Amme, Kahire 1981.
- Meydan Larousse**, “Sembol” maddesi, MeydanYayın Evi, İstanbul 1973.
- Tuğlacı**, Pars, Okyanus, İstanbul 1972.
- Pierre Lori**, “**İbn Arabî’nin Eserlerinde Dil ve Harfler Sembolizmi**” Çeviri, M. Mustafa Çakmaklı Oğlu, Bilimname, X, 2006/1.
- Sülemî**, Ebu Abdurrahman Muhammed İbn Hüseyin İbn Musa el-Ezdî, **Hakaiku’t-Tefsir**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 20001.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, “Sembolizm” Dergah Yayınları, İstanbul 1990.
- Uluç**, Tahir, “**İbn Arabî’de Mistik Sembolizm**” Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Konya 2006/1.
- William Benton**, “*Symbol*” maddesi, **Encyclopedia Britannic**, Chicago-London.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Sembol” maddesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985.
- Yeşil Yurt**, Temel, “*Teolojik Söylemde Sembolik Öğelerin Yeri*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 4, Elazığ 1999.
- Zehebî**, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Dâru’l- Erkam, Beyrut, trs.
- Zerkanî**, Muhammed Abdulazîm, **Menâhilu’l-İrfân fî Ulûmi’l- Kur’ân**, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1996.